

alföld

IRODALMI, MŰVELŐDÉSI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

KÁNYÁDI SÁNDOR
KUKORELLY ENDRE
TAKÁCS ZSUZSA
VERESS MIKLÓS VERSEI

LÁNG ZSOLT
VISKY ANDRÁS
ELBESZÉLÉSEI

ESTERHÁZY PÉTER
REGÉNYE
MÉSZÁROS SÁNDOR
TANDORI DEZSŐ
ESSZÉI AZ ÍRÓRÓL

FEJEZETEK
KASSÁK LAJOS-,
NAGY LÁSZLÓ-,
ÖRKÉNY ISTVÁN-
MONOGRÁFIÁKBÓL

NEGYVENKETTEDIK ÉVFOLYAM 1991/12

alföld

NEGYVENKETEDIK ÉVFOLYAM — 1991. DECEMBER

<i>Kányádi Sándor</i> versei: Krónikás ének, Kőkoporsó, Azt bünteti, kit szeret	3
<i>Takács Zsuzsa</i> versei: Három vers	5
<i>Veress Miklós</i> verse: Japánkert	7
<i>Láng Zsolt</i> : Utazás falura (elbeszélés)	11
<i>Kukorelly Endre</i> verse: Valahogy mégis elkezdtek	17
<i>Háy János</i> verse: Marlon: Budaörsön túl	18
<i>Krausz Tivadar</i> verse: poézis (csehországnak szeretettel)	20
<i>Tandori Dezső</i> verse: Trivers 2. (A viszontlátott fogvív)	22
<i>Visky András</i> : Deó	23
<i>Esterházy Péter</i> : Hahn-Hahn grófnő pillantása (regény, 6. rész)	27
<i>Tandori Dezső</i> : „Mindig hozzá kellett venni az egész életet” (Esterházy Péter prózájáról)	42
<i>Mészáros Sándor</i> : Ami történik velünk (Esterházy Péter esszéi és irodalmi publicisztikája)	50
tanulmány	
<i>Aczél Géza</i> : Sötét eget alatt (Kassák a negyvenes évek elején)	55
<i>Simon Zoltán</i> : Örkény István egyperces novellái	67
<i>Görömbei András</i> : A játékos és szatirikus ihletkör változatai (Képversek, vidám üzenetek, groteszk-ironikus prózaversek Nagy László kései költészetében)	72
szemle	
<i>Szirák Péter</i> : „a születésen innen vagy a halálon túl” (Nádas Péter: Az égi és a földi szerelemről)	85
<i>Mezey László Miklós</i> : „Vitte a nagy titkot tovább” (Takáts Gyula: Versek Drangalagból)	88
<i>Kiss Tamás</i> : Csorba Győző: A város oldalában (Beszélgetések)	91
mondolat	
<i>Görömbei András</i> : Jób bácsi	93

„a születésen innen vagy a halálon túl”

NÁDAS PÉTER: AZ ÉGI ÉS A FÖLDI SZERELEMRŐL

Nádas Péter kötetének harmadik, záró része egy felkérésre megtartott előadás szövege. Platon mondatával kezdődik: „Én először is azt akarom elmondani, hogy miképpen kell beszélnem, s csak aztán akarok beszélni.” E néhány sor útmutatása alapján a két megelőző fejezet, amely az előadásban elhangzottak forrásvidékeit mutatja meg: egy gondolatmenet, „szellemtörténete”, gazdag analízise, *bevezetés egy beszédmódba*. Nádas határozottan kiutasít néhány „közkedvelt” szót írói szótárából, s a pontosság és fegyelem nemes fanatizmusával kísérli meg helyreállítani (megteremteni) azt, amiről egyúttal értekeznek: az önismeret nyelvét. Nyugodtan szól és sokat kérdez, mintha beszélgetne. Önellenőrző, visszakereső, szellemi nyomozást példázó módszerrel *monitoriumot* ír, emlékeztető írást a felejtés ellen, a bevallott veszteség pozíciójából, a mentális kultúra botrányosnak és tragikusnak bemutatott sorsmodellje felől. Az *Emlékiratok könyvéből* és a korábbi esszéiből jól ismert életproblémához nyúl vissza, úgy, hogy azt középpontba emeli és hallatlan érzékenységgel teoretizálja, reflektálja. Módosul ezáltal a szerelem kérdéskörének kezelése, amennyiben az esszéformával járó kontextus, az analízáló-reflektáló beszédmód kimozdítja a korábbi erőteljesen emblematikus, hasonlatszerű helyzetéből, ily módon centrális, „elvi” problémává válik, amit az író radikálisan kiterjeszt a hagyományértelmezés (vagy pontosabban hagyományfelejtés), a nyelv- és civilizációkritika irányába. A szerelemről szól — *a szólás lehetlenségéről* —, de nemcsak arról.

Ha úgy tetszik, a lélek történetét írja meg. Eljárásmódja, bár számos szaktudományos, filozófiai, szociológiai, pszichológiai megfigyelést, elvet asszimilál, mégis a tudás feldarabolása ellen emel szót, a szaktudományok konstruált, önigazoló határait nem hajlandó tudomásul venni. A módszer éppen arra utal, hogy lennie kell egy tágasabb és fontosabb *egésznek, egy-tudásnak*, szemben a precíz részletek tudálékosságával, korlátolt magabiztosságával. Stanley Fish nyomán mondhatjuk: az író itt egy általánosabb kulturális tér szélesebb horizontján szituálja magát, hogy a tudásunk (felejtésünk) által elzárt, eltakart jelentésmezőbe léphessen. A „mögékerülés” stratégiáját alkalmazva nyelvünk és civilizációnk szabadságot korlátozó természetére, tehetetlenségére, tragikus állapotára hívja fel a figyelmet.

A *Bevezető az égi és a földi szerelem témájába: ösképek képmásai* című fejezetben Nádas kiválasztja azt a hagyományt — az antik tradíció szókratészi-platoni vonulatát —, amelyre ráépítheti, amely alapján meghatározhatja szerelemfelfogását. A választás nem véletlen. Itt van az a pont, ahol az

önismeret és a világismeret ősi, mágikus egysége talán még létezett, majd felbomlott, de mindenesetre „emlékeznek rá”. Ahol az európai kultúra embere túllépett a mitikus öntudat stációján, ahonnan „válaszol” a tradíció gazdagsága a jelen hiányállapotára: „Az európai gondolkodás áthatolhatatlanul tömör sötétségében ez az egyetlen piciny szövétnek világol. Még akkor is elindulok e kicsiny fény felé, ha tudom, soha nem érhetem el.” Természetesen nem az állapot (ha volt ilyen), hanem az irány, az irányultság a lényeges. Elindulni és gondolkodni — ez történik meg ebben a könyvben.

Nádas nem vizsgálja e tradíció „kihunyásának” és az archaikus-mágikus-mitikus sorsmodell elfojtásának megválaszolhatatlan rejtélyét, valamint a rákövetkező diszkurzusok természetét, hanem minden követő, korlátozó „kontextust”, stádiumot hibásnak tart és e „hibák” tragikus következményeit elemzi. Az antik tradíció értelmezésekor, e hagyomány határvidékein a gondolkodó a nyelv, a nyelvi artikuláció korlátaiba ütközik. Valami olyasmiről kellene beszélnie, amiről nincs nyelv. A szerelem eredetrajzánál az élmény nem, csak annak mása jelentkezik, a megtalált „nyom” csak utal egy elementáris őselmény létezésére: „A következmények nyelvén utalni lehet egy olyan előzményre, amelynek nincs önálló nyelve.” A nyomokon tehát csak elindulni lehet és úton lenni, de megérkezni sohasem.

Az *egykor* előtről az „érzésekkel, érzelmekkel, élményekkel bíró emberi állapotnak” csak *hasonlata* lehet, az *egykor* élményére senki sem emlékezhetik. Létezik azonban a személyiség, megnyilvánulásának határt szabó nyelv-szociális közegen túli nem-verbális tartomány — az emberi öntudat mágikus szintje —, amelybe az *önreflexió* és a *szerelem* révén lehetséges átlépni: „a lélek a kultúrának olyan szintjeire tud visszanyomulni, amely az adott kultúrában még csak formátlanul, lehetősége szerint, avagy már csak formátlanul, illetve szimbolikus formákban van jelen” és egy másik helyen: „A kölcsönösséggel a képek, a képmások, és a fogalmak világából visszatértünk egy olyan világba, amelyben Narcissus még nem látta meg önmagát a víztükörben, holott volt víz, volt tükröződés, volt Narcissus, s így léte semmiben nem különbözhetett Echo lététől.”

Az emberek testük és érzekeik beszéde révén tökéletes kommunikációba léphetnek egymással, míg a mentális kultúra, vagyis korunk nyelve elhatárolja egymástól a lelkeket. Nem lehetséges az *önismeret*, mert nincsen technikája az alkati indítékok és a szociális parancsok diktálta gesztusok szétválasztásának. A mentális kultúra a szerepre, s nem az alkatra kíváncsi — így nem lehetséges az igazi *dialogikusság* és *kapcsolat*. Nádas nemcsak azt mondja, hogy a lélek dinamikus formáinak találkozása a nyelvben nem mutatható meg, hanem azt is, hogy a nyelv irányítja a mentális kor emberének érzéseit. A kor nyelve a viszonylagosságról szól, nincsenek szavai a kölcsönösségen, dialogikusságon és az önismereten alapuló szerelemről, sőt a benne és általa formulázott tudás konvenciói minduntalan visszavetik az érzekek vezérelte szerelmeseket: „Az emberek az orruknál fogva hagyják magukat vezetetteti egy olyan reájuk hagyományozott, bizonytalan eredetű tudástól, aminek egyrészt soha nem lehetnek teljes egészében a birtokában, másrészt teljes egészében személyes tapasztalatuk sem igazolhat.” (E néhány sor alapvető igazságtartalmát nemigen lehet kétségbe vonni, legfeljebb a mentális kor emberével szembeni túlzott szigora meglepő egy kicsit. Mert ha igaz a fenti kijelentés korunk emberére, valószínűleg igaz más korszakéra is: aligha volt a kultúrának valaha is olyan

tudatszintje, amelyben az ember birtokolhatta volna korának egész tudását, s ennél fogva személyes tapasztalataival „lemérhette” volna azt. S még egy megjegyzés: a kor tudása kétségkívül vezeti a kor emberét, de a tudás kialakulásában rejlő felejtést az emberek nem akarják, nem ellenőrizhetik, csak „történeik” velük.)

„A fogalmak világában a szerelem működésképtelen” — a nyelv eltakarja, nem engedi megszólalni a lélek dinamikus formáit. Kivételességének megőrzése csak a societás nyelvét kizáró *beszédes hallgatás*, az „elrejtve megmutatás” stratégiájával történhet. Ez a gesztus a hallgatást írja körül — más választás híján — a societás nyelvén, mintegy azzal megküzdve. S ezzel nem tesz mást a szerző, mint segítségül hívja, felújítja és megismétli a mítoszok szimbolikus eljárásait, a mítoszokból eredő „beszédmódot”. Így „szólaltathatja meg” a legendákba sűrített, azokban rejtjelezett őselményt, ezáltal utalhat a hasadság előtti állapotra, ilyen módon indulhat az *egykor* nyomába. Így elemezheti a mentális észjárás logikáján túlmutató, a megelőző kontextusok szimbolikus eljárásait használó ritusokat és szitkozódásokat.

Nádas a megtagadott, elfelejtett antik hagyományt értelmezi, a bennünk lévő (vagy legalábbis „nyomokban” bennünk lévő), de a mentális kultúra által uralt, illetve annak nyelvi-szociális közegéből kiutasított autentikus öntudatszintek reintegrálását vallja és ajánlja a hasadság, a societás „öntudatlansága” ellen. A nyelvi emblémák, a formulázott jogfosztás mögött és azok ellenében keresi az érzékek konstituálta *szabad teret*. Mindezek nyelvi artikulálását a mentális kultúra észjárása és beszédmódja csaknem lehetetlenné teszi. Ezért szerveződik a szöveg a kimondás és ki-nem-mondhatóság feszültségében.

Nádas rendkívüli pontossággal, szenvedéllyel elemzi a kéziratnak gépírásba való „átdolgozását” és a szedővel való munkakapcsolatát. Ez a leírás: „hasonlat”. Megmutatja a személyiség döntő és végső erőfeszítését a csonkulatlan, a hiteles öntanúsításra. A géppel írt szövegben csak a ritmus tudósíthat az elmélkedést és az írást kísérő állapotokról: a lélek dinamikájáról. Ha a szedő értelme és ösztöne parallel módon funkcionál, akkor munkája közben nem hibázik: nem szól közbe, hanem *együttlélegzik*. Képesse válik egy olyan stáció megismétlésére, amely az emberi öntudat mágikus rétegéből lép elő, s amely nem szabadlja fel a nyelven túli, a nyelvnél elemibb dinamikát. Nádas mondatainak nehezen leírható, a fegyelmeltséget és a nekilödulást, a nyugalmat és a megbotrátkozást szigorú arányosságba rendező ritmusa ezt a nyelvi tehetetlenség által kiszorított dinamikát, „a megfeszülések és elengedések, az összehúzódások és telítődések váltakozásának” elemi rendjét kísérli meg a szövegbe visszaépíteni, megjeleníteni.

Az önismerethez, a dialogikussághoz való ragaszkodás nemcsak a szerelemről való szólásnak alapfeltétele, hanem egyáltalán a beszédnek. A „görög férfiasság nyelve” — Lyotard nevezi így az örökölt fogalmi nyelvet — tehetetlen. Az önismeret szeparálódása s ennek nyomán a szerelem „elvesztése” immár nem a romlás emblémája, hanem a romlás.

„Lehet-e különbséget tenni egy ilyen világban a slágerek és a filozófiák között?” — kérdezi Nádas, majd húsz lappal később azt mondja: „Abban a nyelvi világban, amelyben nincsen parancsolat, szabad útja van az abszurditásnak.” A viszonylagosság világa és nyelve megfoszt minden biztos értékelő pozíciótól, pontosabban számos értékelő pozíciót és beszédmódot tesz lehetővé. Az *égi és a földi szerelemről* írója e világban az értékcsökkenés vigasztalan állapotát látja,

s a hagyomány nyomába szegődve kíméletlen, de nyugodt hangú kritika alá vonja. A múltba süllyedő mágikus-mitikus világtapasztalatra nyit ablakot hallatlan fogékonysággal, a nyelv szenzitív energiáinak rendkívüli bőségével. Az archaikumból nyeri erejét, hogy a mentális kultúra korlátozó közegében a szabadság „ elvesztéséről ” és beteljesítéséért szövege — ahogy Balassa Péter írta — a szerelem nemeken túli beteljesítése által. Az etablirozott rendet kísérli meg áttörni: a *jelentések átalakítása* implikálja a szerelem „ megváltozását ”, újra egységként való elgondolását.

De az *egykor* előtti állapot éppen úgy megvonja magát az artikuláció lehetőségétől, mint ahogyan a fedés és takarás (mint gondolkodásunk és kultúránk alapvető jegye) a nyelvben, s ezen keresztül a művészetben és a tudományban elrejtja a szerelmet és *másról beszél*. A köznyelv és a tudományos nyelv nemekről és szexualitásról. Az európai irodalom — ahogy Nádas írja — a szerelem szociális és alkati akadályairól. Én inkább azt mondanám, hogy az előbbi képleteket alkalmazva e kultúrának a szerelemmel *is* kapcsolatos döntő és megkerülhetetlen élményéről: a beteljesíthetlenségről.

„ Tulajdonképpen arra vágyom, hogy egyetlenegyszer, egyetlen pillanatra ő legyek. Arra vágyom, hogy egyetlen pillanatra, egyetlenegyszer ne legyek én ” — a beteljesülés utáni vágy, az idegenség legyőzésének, a *teljes* öntudatnak a vágya mindvégig jelen van Nádas Péter könyvében. Mint küzdelem, mindig jelen is lesz bennünk. Földényi F. László ezt mondja egyik írásában: „ csakis ott küszöbölhető ki az idegenség, ahol felszámolódik az élet: a születésen innen vagy a halálon túl ”. (*Szépirodalmi*)

SZIRÁK PÉTER

„ Vitte a nagy titkot tovább ”

TAKÁTS GYULA: VERSEK DRANGALAGBÓL

A nyolcvanéves költő utóbbi években írott verseinek gyűjteménye arról tanúskodik, hogy vilásképe folyamatosan és intenzíven tovább tágul. Régi témáit is eredetien új motívumokkal és költői eszközökkel ábrázolja, s lépten-nyomon érzékelhető a „ másképpen látás ”, az újabb költői dimenzióba való eljutás igénye. „ Köröz a volt-való, akár a gólya / és megsuhint egy más történelem ” — írja kötete egyik kulcsfontosságú versében (*Vitte a nagy titkot tovább*).

Költészetének kiindulópontja a tapasztalat, az észlelet — „ Zöld füzetem fölött / úszott a pillanat ” — írja ugyanott — mégis a megfigyelt jelenséget körbelengi valami megfoghatatlan sejtelem, izgalmas titokzatosság, az elhallgatott tudás. „ Egy nyugtalan árnyék ” bontogatja a világ titkait, s azután: „ valami más tudás / kísért, akár a tulipán / szirmán a piros realitás... ” (*Bár szavai akár a dél*). A látvány pontos érzékelése és sejtetése nem egynemű versszöveget teremt, hanem gondolati feszültséget. Amikor azt mondjuk tehát, hogy Takáts Gyula költői világa egyre kiterjedtebb, az nemcsak annyit jelent, hogy verseinek időperspektívája tágabbá, gondolatkörei univerzálisabbá lettek, de főképp azt jelenti, hogy látásmódjában egyfajta kettősség válik meghatározóvá,